

Tova Friedmanová a Malcolm Brabant

DCÉRA OSVIENČIMU

TOVA FRIEDMANOVÁ a MALCOLM BRABANT

DCÉRA OSVIENČIMU

DCÉRA OSVIENČIMU

Tova Friedmanová a Malcolm Brabant

The Daughter of Auschwitz by Tova Friedman and Malcolm Brabant

Copyright © 2022 Tova Friedman and Malcolm Brabant

This edition is published by arrangement with Peters, Fraser and Dunlop Ltd.
through Andrew Nurnberg Associates Prague s.r.o.

All rights reserved.

Prvé vydanie.

Všetky práva vyhradené. Táto publikácia ani žiadna jej časť nesmie byť
kopírovaná, rozmnožovaná ani inak šírená bez písomného súhlasu vlastníka
autorských práv.

Preklad © Simona Petková, 2022

Redakčná úprava a korektúry: Albert Lučanský

Vydalo vydavateľstvo Citadella v roku 2023

ISBN 978-80-8182-206-3

DCÉRA OSVIENČIMU

TOVA FRIEDMANOVÁ a MALCOLM BRABANT

Tova Friedmanová sa narodila v roku 1938, len rok predtým, ako vypukla druhá svetová vojna. V tom čase žila spolu s tisíckami židovských detí v poľskom meste Tomaszów Mazowiecki. Z tohto mesta vojnu prežilo iba päť detí. Tova patrí k najmladším ľuďom, ktorí prežili Osvienčim. Dnes bojuje proti antisemitizmu, dvadsaťpäť rokov bola riaditeľkou neziskovej agentúry poskytujúcej sociálnu pomoc. V súčasnosti žije v štvrti Highland Park v New Jersey v Spojených štátoch amerických a pracuje ako terapeutka.

Malcolm Brabant je ocenený bývalý britský vojnový spravodajca pre stanicu BBC, ktorý bol svedkom genocídy v Bosne. V súčasnosti pracuje ako zahraničný spravodajca pre americký spravodajský program PBS Newshour a získal viacero vyznamenaní. S Tovou sa zoznámil počas 75. výročia oslobodenia Osvienčimu a spriatelili sa. Dnes žije v Brightone.

Túto knižku venujem Reizel a Machelovi,
úžasným rodičom, ktorí nás všetkých zachránili.
A svojim deťom a vnúčatám, ktoré nikdy nezabudnú.

PREDHOVOR

Keď som sa vracal zo stretnutia s Tovou, v mysli sa mi vynorili posledné riadky zo Shakespearovho diela *Král' Lear*:

*Ten starec skúsil najviac. A my radšej
až toľko neskúsme a žime kratšie.**

Som si istý, že prozaik Ellie Wiesel by nám dovolil citovať jeho výrok pri opise hrdinky pravdy a zachovaných spomienok Tovy Friedmanovej.

Sir Ben Kingsley, február 2022

* Zdroj prekladu: SHAKESPEARE, W. *Král' Lear*. Bratislava: Ikar, 2012. Z anglického originálu King Lear preložil Ľubomír Feldek. (poznámka prekladateľky)

PROLÓG

Volám sa Tova Friedmanová. Som jednou z najmladších obetí, ktoré prežili nacistický vyhladzovací tábor Osvienčim-Brezinka. Skoro celý svoj dospelý život rozprávam o holokauste, aby som sa postarala o to, že ľudia nikdy nezabudnú.

Narodila som sa ako Tola Grossmanová v poľskom meste Gdyňa v roku 1938, rok pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Potom, ako som bola svedkyňou všetkých fáz nacistických pokusov o vyhladenie židovského obyvateľstva, som sa nakoniec presťahovala do Ameriky, vydala sa za Maiera Friedmana a neskôr som si začala hovoriť Tova.

Zdá sa, že napriek tomu, ako často obeť holokaustu rozprávajú svoj príbeh, ľudia aj tak zabúdajú. Osobne ma vydesilo, keď som sa dozvedela, aká veľká je nevedomosť mladých Američanov vyplývajúca z výskumu

Konferencie o židovských materiálnych nárokoch voči Nemecku, ktorý bol publikovaný v septembri 2020.

Dve tretiny opýtaných netušili, koľko Židov zahynulo počas holokaustu. Takmer polovica nevedela názov ani jedného koncentračného tábora alebo geta. Dvadsaťtri percent verilo, že ľudia holokaust zveličujú alebo že ide iba o mýtus. Sedemnást percent tvrdilo, že v rámci neonacistických názorov bol holokaust prijateľné riešenie. V roku 2018 sa v Európe uskutočnil podobný výskum, ktorý ukázal, že tretina Európanov vie o holokauste podobne málo alebo o ňom nepočuli vôbec. Podľa tohto výskumu si dvadsať percent opýtaných myslelo, že Židia mali vo svete obchodu a financií príliš veľký vplyv.

Tieto ohromujúce a znepokojujúce čísla poukazujú na to, že antisemitizmus, čiže nenávisť voči Židom, je v Spojených štátoch amerických a naprieč Európou opäť na vzostupe. Je ťažké uveriť tomu, že po všetkom, čo sme pretrpeli v getách a vyhladzovacích táboroch počas druhej svetovej vojny, sa tieto hrozivé postoje 20. a 30. rokov opäť objavujú. Holokaust, najhorší zločin v dejinách ľudstva, sa uskutočnil pred menej ako osemdesiatimi rokmi a už sa vytráca z pamäte? Táto skutočnosť je naozaj veľmi znepokojujúca.

Mám osemdesiattri rokov a touto knihou chcem zvečniť udalosti, ktoré sa stali. Zároveň sa chcem postarať o to, že sa nezabudne na tých, ktorí zahynuli, ani na metódy použité na ich vyhladenie.

Mnohí sa pýtajú, či svet, v ktorom teraz žijeme, je podobný Európe v 30. rokoch. Európe, keď bol nacizmus a fašizmus na vzostupe, čo napokon viedlo k druhej svetovej vojne. Vtedy bol antisemitizmus oficiálnou štátnou politikou hitlerovského Nemecka. Pravdou je, že žiadna vláda v dnešnom svete nemá podobné učenie zakotvené v zákone a podporované veľkou časťou obyvateľstva. Napriek tomu všetci poznáme krajiny, kde je diskriminácia bežná, dokonca tolerovaná.

Nenávisť je v súčasnosti jeden z najrýchlejšie rastúcich fenoménov. Nenávisť rôzneho druhu, predovšetkým voči menšinám. Kdekoľvek vo svete

sa nachádzate, prosím vás, aby ste neopakovali históriu, ktorej som bola vystavená ja.

Pamätajte na to, že holokaust začal menej ako dvadsať rokov po tom, ako Adolf Hitler napísal *Mein Kampf*, jeho majstrovský plán na vyhladenie Židov. Vo svete rýchleho internetu môže zmena nastať oveľa rýchlejšie ako pred osemdesiatimi rokmi. Musíme byť neustále ostražití a nebát sa vyjadriť svoj názor.

V čase, keď sme dokončovali posledné úpravy na tejto knihe, prezident Vladimír Putin nariadil inváziu ruských jednotiek na susednú Ukrajinu, čím ohrozil svetový mier. Tieto obrazy mi boli také známe. Zastrášané deti a dospelí, zničené domovy a rodiny, vojnové zločiny, milióny evakuovaných ľudí, hlad, protiletecké kryty a masové hroby. Dúfam, že po takmer ôsmich desaťročiach obrazu ľudskej nehumánosti počas holokaustu, nám Ukrajina pripomenie dôležitosť pomoci ľuďom postihnutým vojnovým pustošením.

V tejto knihe chcem, aby ste ochutnali, pocítili a privoňali k životu dieťaťa počas holokaustu. Chcem, aby ste si obuli moje topánky a kráčali v mojich stopách a v stopách mojej rodiny, hoci sme v tých najťažších časoch žiadne topánky nemali. Chcem, aby ste pochopili dilemy, ktorým sme museli čeliť a beznádejné rozhodnutia, ktoré sme museli urobiť. Dúfam, že sa nahneváte. Pretože, keď budete nahnevaní, existuje šanca, že vaše rozhorčenie posuniete ďalej, a tým sa zvýši šanca predísť ďalšej genocíde.

Pochádzam z rodiny, kde sa história prenáša ústne z generácie na generáciu. Považujem sa skôr za rozprávačku príbehov než za spisovateľku, preto mi pomohol môj priateľ Malcolm Brabant, ktorý to so slovami a obrazmi vie lepšie.

Zoznámili sme sa v Poľsku v januári roku 2020 pri príležitosti 75. výročia oslobodenia Osvienčimu, ktoré bolo 27. januára 1945.

Malcolm v minulosti pracoval ako vojnový reportér. Bol očitým svedkom etnických čistiek v Bosne a Hercegovine v 90. rokoch. Vie, ako vyzerá

genocída. Niekoľkokrát sa mu tesne podarilo uniknúť a prežil bolestivé zážitky odlišné od mojich. Čo ale máme spoločné je, že obaja sme prežili.

Ponoril sa do skúmania nacistickej okupácie Poľska, aby mohol moje detstvo ideálne opísať.

Keď sme spolu pracovali na oživení zvukov, pachov a chutí holokaustu, na povrch sa vynárali skryté spomienky. Niekedy mi nedali spávať. Všetko, čo sa prihodilo mne a ľuďom okolo mňa, je pochované niekde hlboko v zákutiach môjho podvedomia. Ako psychiatricka musím priznať, že s vekom a časom sa moje najhoršie spomienky zahmlili. Ľudský mozog a telo sú výnimočné nástroje s ochrannými mechanizmami, ktorým asi nikdy nebude me schopní úplne porozumieť.

Niektoré detaily môjho príbehu sa nemusia zhodovať s inými opismi holokaustu. Po vojne mi mama neustále rozprávala o tom, čo sa nám stalo, aby som nezabudla. Rozhovory, ktoré opisujem v tejto knihe, nie sú doslovné. Obsah, atmosféra a povaha sú ale úprimným obrazom toho, čo mi povedala. Všetci máme odlišné spomienky a verzie pravdy. Toto je moja pravda.

Nemyslím si, že trpím vinou alebo takzvaným „syndrómom tých, čo prežili“, ako ho nazvali psychiatri. Šesť miliónov Židov, ktorí zahynuli počas holokaustu, by určite nechcelo, aby som sa cítila vinná. Naopak, rozhodla som sa osvojiť si nový termín – „rozvoj tých, čo prežili“. Svoje skúsenosti využívam na budovanie zmysluplného života na počesť tých, ktorí zahynuli počas holokaustu. Nezabudnem na nich.

Traumu som pretavila do toho, čo nazývam „zničenie Hitlerovho plánu“. Chcel skoncovať s našou vierou tým, že zavraždí židovské deti. Ja som skoro celú svoju dospelosť robila pravý opak. Chcela som, aby moja rodina prešla našou kultúrou. Mojich osem vnúchat je svedectvom našej budúcnosti.

Genocídu v tejto knihe nazývam holokaust. Hebrejský termín holokaustu, šoa, je však pri opise tejto mimoriadnej židovskej tragédie oveľa presnejší.

Osvienčim sa vryl do mojej DNA. Moje zážitky počas holokaustu ovplyvnili môj život po vojne, každé rozhodnutie, ktoré som urobila.

Prežila som. Je mojou povinnosťou zastupovať 1,5 milióna židovských detí zavraždených nacistami. Nemôžu hovoriť. Ja musím hovoriť v ich mene.

*Tova Friedmanová, Highland Park,
New Jersey, apríl 2022*

PRVÁ KAPITOLA

NA ÚTEKU O ŽIVOT

Osvienčim II-Brezinka, vyhladzovací tábor,
južné Poľsko okupované Nemeckom

25. január 1945

šesť rokov

Nevedela som, čo robiť. Žiadne dieťa v mojom baraku nevedelo, čo robiť. Krik vonku bol hrôzostrašný. Nikdy v živote som nepočula nič podobné. Veľa strielania. Hromadná paľba i samostatné strely. Zvuk pištole a pušky sa líšil. Videla som a počula silu oboch. Akoby vzduch okolo pištole rýchlo vybuchoval, zatiaľ čo puška pripomínala silu dunenia hromu. Výsledok bol rovnaký. Ľudia padli na zem a vykrváčali. Niekedy kričali. Inokedy nestihli vydať ani hlások, keď ich od chrbta strelili do hlavy alebo krku. Niekedy len chripeli, chrčali alebo vzlykali. Vzlykanie bolo najhoršie. Boleli ma z toho uši. Chcela som, aby prestali. Kvôli nim aj kvôli mne.

Z vonku sa ku mne niesol praskot pušky a potom len ratata, ratata, ratata. Rýchle zvuky boli samopaly. Ich silu som videla tiež. Vedela som, akú škodu vedľa spôsobiť. Desili ma.

Sklo v okenných rámocho, ktoré sa tiahli pozdĺž každej steny pod strechou približne pol metra nad mojou hlavou, rinčalo. Bežne sa otriasalo pod náporom vetra. Teraz to bolo iné. Ako búrka bez bleskov. Burácanie v diaľke pripomínalo hromobitie. Drevené steny možno stlmili vonkajší hluk, ale všetci v barakoch akoby nariekali a kričali naraz. Psy v tábore vrčali a štekali zlostnejšie než zvyčajne. Tie psy. Tie desivé hrozné psy.

Počula som nemeckých strážnikov kričať na plné hrdlo. Opovrhujem ich hrdelným jazykom. Vždy, keď Nemci otvorili ústa, zachvátil ma strach.

Nikdy som ich nepočula hovoriť jemne. Vždy hovorili drsne, cudzo a často násilne. Slová, ktoré sa formovali hlboko v hrdle a drali sa na povrch, zneli ako vrčanie, prskanie a syčanie. Syčali podobne ako vysokonapäťový ostnatý plot, za ktorým sme boli uväznení, a ktorý zabil tých, čo sa rozhodli skončiť so životom dobrovoľne a nie tak, ako im nadiktujú nacisti. Mnoho väzňov ale zastrelili skôr, než sa k drôtu dostali.

Nemecké hlasy pôsobili nahnevanejšie ako zvyčajne. Takto znie koniec sveta? Vojna bola bližšie ako kedykoľvek predtým. Konečne vojaci, čo bojujú proti sebe. Nie vojna, ktorej som bola svedkom predtým. Vojna, kde dobre živení surovci v šedočiernych uniformách udupali hladujúce ženy a starých ľudí a napokon ich zastrelili do hlavy. Vojna, kde deti vošli do plynových komôr a vyšli z komínov v drobných zuhoľnatených vločkách.

Nevedela som, čo spôsobilo túto napätú situáciu, ktorá prenikala drevom obloženými stenami. Pozrela som sa na dlhé okná. Pri pohľade z ostrého uhla cez štrbinu skla sa obloha zdala čudná. Uprostred zimy bola, pravdaže, pochmúrna. Zdalo sa však, že je tmavšia, ako by mala byť. Je to dym, čo vidím vo vzduchu? Padá na zem popol? Nie je obyčajný. Obsahoval väčšie čiastočky. Horí vonku? Nie sú plamene čoraz bližšie? Stačila jediná iskra a barak by sa premenil na pohrebnú hranicu. Zvieralo mi žalúdok. Cítila som sa uväznená viac ako kedykoľvek predtým.

Urobila som to, čo vždy, keď som hľadala útechu. Vyliezla som na stenu z červených tehál, ktorá sa tiahla pozdĺž baraku. Tehly boli vyše pol metra nad zemou. Slúžili ako deliaca priečka medzi trojposchodovými lôžkami na každej strane budovy a pohlcovali teplo z pece v strede miestnosti. Hoci oheň už dohasínal, tehly boli stále teplé. Čupla som si a knísala sa na prstoch hore-dolu, aby som sa čo najviac upokojila.

V mojom baraku žilo viac detí, ako som mohla spočítat. Hádám štyridsať, päťdesiat, šesťdesiat. Najstarší boli skoro tínedžeri. Ja som bola jedna z najmladších a najmenších. Všetci sme mali fľakatú špinavú tvár a tmavé kruhy pod prepadnutými očami od nespavosti a hladu.

Nik z nás netušil, čo sa deje. Dnes ráno nebol *Appell* (nástup). Číslo na mojom ľavom predlaktí ma svrbelo. Po prvý raz, odkedy mi ho vyryli do tela, ho ignorovali. A-27633. Identita, ktorú mi vnútili nacisti. Dnes ma nevyvolali. Narušili našu rutinu. Rozhodne sa dialo niečo čudné.

Boli sme vyhladovaní, pretože nám nik nepriniesol jedlo. V bežný deň sme čakali v rade na suchú chlebovú kôrku alebo vlašnú kašu, ktorá, ak sme mali šťastie, obsahovala stopy neurčitej zeleniny. Žalúdok nás od hladu bolel.

Ako dlho nás takto nechali? Čas som vedela určiť iba na základe denného svetla, ktoré sa vynáralo spoza tieňov za barakom a potom zaň znova zašlo. Nemohlo trvať dlho, kým slnko klesne pod úroveň okien a my sa ocitneme v úplnej tme.

V posteliach sa rozliehalo kašľanie, smrkanie a fňukanie. Napriek arktickej teplote blok páchol močom nasiaknutými dekami a výkalmi z preplnených mís. Niektoré deti tíško vzlykali alebo sa snažili potlačiť slzy. Plač bol nákazlivý. Spôsoboval depresiu. Keď ste raz začali, cítili ste sa ešte smutnejšie. Začali ste rozmýšľať o tom, aký je život hrozný a potom ste už nemohli prestať. Nepodľahla som. Nikdy som neplakala. I keď sa mi chcelo vzlykať, zatla som zuby a preniesla sa cez to.

Mama ma naučila, že nikdy nemám plakať, nech som akokoľvek slabá alebo vystrašená. Môžem hrdo povedať, že na také malé dieťa som mala silnú vôľu.

„Kam zmizla *Blokälteste*?“

„Dnes som ju nevidela.“

„Nevidela som ju od včera.“

„Nie je tu. Poďme von.“

„Nie, to nesmieme.“

„Ak nás chytí, zbije nás a nahlási Nemcom.“

Blokälteste bola vedúca bloku, ktorá prijímala rozkazy od Nemcov. Bola Židovka, ako my. Nemci jej poskytli jedlo navyše a vlastné miesto na spanie. Mala dosť veľký apetít. Podľa mňa bola robustná. Dieťaťu sa ale zdá všetko veľké. Za vykonávanie nacistickej špinavej práce mala právo sa pokojne natiahnuť bez toho, aby jej niekto kradol prikrývku alebo ju kolenom či laktom búchal.

Hoci používala strach, aby nás ovládala, už len jej prítomnosť v nás vyvolávala poslušnosť v zmysle hesla, ktoré Nemci tak radi používali – *Ordnung muss sein* („Musí existovať poriadok“). Nebojím sa priznať sa, že som sa jej bála. No bez nej tu vládol chaos. A čo bolo najhoršie, bez nej sme nemali jedlo.

Bežne sa všetky baraky zamykali na závoru. Kamkoľvek vedúca bloku odišla, musela sa veľmi ponáhľať, keď sa neobťažovala spočítať nás či zabezpečiť dvere. Bola som v pokušení vykradnúť sa von, no hluk bol príliš strážidelný. Žiadne dieťa sa neodvážilo prekročiť prah. Akoby nás zadržovalo silové pole. Naučili nás poslúchať príkazy a bez nich sme neboli schopní pohnúť sa.

Náhle sa otvorili dvere. Všetci sme nadskočili.

Dnu vošla žena, ktorú som nespoznala. Vyzerala hrozne. Podvýživa jej úplne zničila črty. Tvár pripomínala len lebku s tenkou vrstvou kože. Oči

vpadnuté do jamiek. Telo mala opuchnuté. Bežný prejav hladovania. Telo človeku napuchne. Chumáče tmavohnedých vlasov vyrastali pod kusom látky, ktorý si omotala ako šál v márnej snahe zohriať sa.

Pozrela sa na mňa.

„Tola!“ vykrikla. „Dieťa moje, tu si!“

Na tvári sa jej rozliala úľava. Napnuté svaly na lícach sa jej uvoľnili a v očiach sa jej zalesklo. Hlas mala slabý, no povedomý. Podobne som rozpoznávala jej zelené oči a nepatrný úsmev. Postavila som sa zmätene na tehly. Vyzerala skôr ako strašiak než ako človek. Vyzerala ako mama, no bola to naozaj ona?

A čo robila v mojom baraku? Mala by byť v ženskej časti. Odlúčili nás uprostred leta pred piatimi mesiacmi, keď som ochorela. Počula som jej hlas, keď sme vchádzali do plynovej komory a keď sme z nej zase vychádzali. No na vlastné oči som ju nevidela. Jej tvár som nevidela tak dlho, že už som aj zabudla, ako vyzerá. Zvykla som si, že nemám mamu ani otca. Zabudla som, že na tomto svete niekoho mám. Myslela som si, že som úplne sama. Ale možno nie som? Bola som zmätená. Žena vycítila moje rozpaky.

„Tola, to som ja, mama,“ povedala s väčším úsmevom.

Nedokázala som tomu veriť.

Rada by som vedela, či je to naozaj moja mama.

Zoskočila som z tehál a rozbehla sa k nej. Cítila som, ako sa mi na tvári rozlial úsmev od ucha k uchu. Po niekoľkých mesiacoch som pocítila naozajstné šťastie.

Čupla si, vzala svoju tvár do dlaní a pozrela sa mi priamo do očí. Potom ma objala a pobozkala. Objala som ju tak silno, ako som mohla. Voňala ako mama. Naozaj to bola moja krásna maminka. Väzeň A-27791. Mamička.

„Počúvaj ma, Tola. Zhromažďujú ľudí na pochod do Nemecka. Do Nemecka, tisíce kilometrov ďaleko. Pozri sa na mňa. Zastrelia ma. Zomriem. Nemôžem chodiť. Pozri na moje nohy,“ povedala a ukázala si na chodidlá.